

41. Материалы для оценки земель Херсонской губернии: в 6 т. – Херсон: Тип. М.К. Аспера, 1886. – Т.2. Елисаветградский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – 636 с.
42. Материалы для оценки земель Херсонской губернии: в 6 т. – Херсон: Тип. О.Д. Ходушиной, 1889. – Т.5. Аняньевский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – 608 с.
43. [Русов А.] Несколько выводов из статистических трудов по Черниговской и Херсонской губерниям / А. Русов // СХЗ. – 1888. – №8. – С.40-75.
44. Дружинин Н.К. Развитие основных идей статистической науки / Н.К. Дружинин. – М.: Статистика, 1979. – 269 с.

Геринбург О. В. Статистико-демографические исследования Херсонского земства: методы сбора и обработки данных

В данной статье рассматриваются методологические основы статистико-демографической деятельности Херсонского земства. Изучение демографической картины Херсонской губернии осуществлялось земскими служащими с помощью широкого арсенала методов. На стадии обследования использовались анкетный, подворно-описательный, экспедиционный и корреспондентский методы. Упорядочение полученных данных осуществлялось с помощью списочной и карточной систем. Активное использование на стадии обработки материалов метода группировок и оформление статистической информации в виде таблиц и графических изображений способствовало глубокому анализу демографических показателей и наглядной демонстрации результатов исследований.

Ключевые слова: земство, демографическая статистика, статистико-демографические исследования, методология демографических исследований, Херсонская губерния.

Gerinburg O. V. Statistic-demographic researches of the Kherson zemstvo: methods of collection and processing of information

Methodological bases of statistic-demographic activity of the Kherson zemstvo are examined in this article. The study of demographic situation of the Kherson province was carried out by the wide range of statistic methods. The questionnaire method, descriptive, expeditionary and correspondent methods were used on the stage of collection. Organization of information was carried out by the list and card systems. On the stage of processing of information the methods of grouping were actively used, and statistical information was presented as tables and graphic images. It was instrumental in the deep analysis of demographic indicators and ocular demonstration of results of researches.

Key words: zemstvo, demographic statistics, statistic-demographic researches, methodology of demographic researches, Kherson province.

УДК: 94(477):342.951:339.543

М. М. Полюляк

ВВЕЗЕННЯ ТОВАРІВ ДЛЯ НАВЧАЛЬНИХ ТА НАУКОВИХ ЗАКЛАДІВ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: ОСОБЛИВОСТІ МИТНОЇ ПОЛІТИКИ (НА МАТЕРІАЛАХ РАДЗИВІЛІВСЬКОГО МИТНОГО ОКРУГУ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.)

Метою цієї роботи є дослідження механізму переміщення через митний кордон товарів та предметів призначених для наукових та навчальних закладів Російської імперії. Аналіз законодавчої бази та практики митної діяльності з цього напрямку охоплює століття – починаючи з 1819 року (прийняття Митного статуту) до початку XX століття. Представлено взаємозв'язок митної політики й створення державою умов для розвитку закладів освіти та науки.

Ключові слова: Митний кодекс, митне оформлення, митна політика, товари призначені для навчальних закладів

Митні органи виконують функцію захисту економічних інтересів держави, при цьому робота митниці не означає «не пущать». Митниці регулюють зовнішньоекономічну діяльність, тобто створюють сприятливі умови для розвитку національного виробника, збільшення товарообміну, пасажиропотоку. Митна політика щодо різних груп товарів тісно пов'язана з економічними та соціальними процесами країни, впливає на ці процеси. Дане твердження є вірним і до переміщення через кордон такої особливої категорії товарів як предмети призначені для наукових та освітніх закладів. Дослідження досвіду політики митниці відносно різних груп товарів набуває значення в період реформування Державної митної служби України, вступу України до Світової організації торгівлі.

Автор ставить за мету дослідження механізму переміщення через митний кордон товарів та предметів призначених для навчальних та наукових закладів протягом XIX століття та аналіз зв'язку митної політики відносно цієї групи товарів з процесами у тій сфері, до якої вони мають пряме відношення. Митна політика розглядається у хронологічний період з часу прийняття митного статуту 1819 року і до початку XX століття, коли у 1910 р. було прийнято Митний статут Російської імперії. Це був останній Митний статут, що діяв у Російській імперії.

За період, що досліджується, в Російській імперії було прийнято цілий ряд Митних статутів – 1819, 1842, 1857, 1864, 1892, 1904, 1910 роках. Саме в цих документах викладені особливості митного оформлення згаданих товарів, тому вони є джерелознавчою основою для вивчення визначеної проблеми. Але реальне втілення дії Митних статутів можна представити через джерела, що відносяться до безпосередньої діяльності митниць. Такими для автора стали фонди Хмельницького обласного державного архіву, зокрема фонд «Ісаковецька прикордонна карантинна контора. 1801-1831» (Ф.257) і «Ісаковецька митниця. 1831-1914» (Ф.309), «Волочиська митниця» (Ф.308). Ці митниці структурно входили до Радзивілівського митного округу, який в свою чергу підпорядковувався Департаменту митних зборів Міністерства фінансів Російської імперії. Митниці займалися митним оформленням та митним контролем товарів, що переміщувалися через митний кордон, технологічні особливості митного контролю також вимагали зберігання товарів на митниці – необхідний був час для проведення митного контролю.

Питання становлення та розвитку митної справи у Російській імперії знаходило своє висвітлення у науковій літературі. Але широко вивчення цей предмет не отримав. Так, у 1886 році була надрукована праця чиновника Департаменту митних зборів К. Лодигенського «История русского таможенного тарифа» [1], що стала першою роботою присвяченою історії митної справи в Росії. У ній є також згадки і з митного оформлення товарів для навчальних та наукових закладів. Праці з історії митної справи, що з'являлися пізніше протягом значного періоду, частково розглядали питання ввезення вантажів, призначених для навчальних, наукових закладів, бо головну увагу зосереджували на вивченні зовнішньої торгівлі, транзиту товарів, боротьбі з контрабандою. Наступна узагальнююча робота, що з'явилася 1987 р. – «Очерки по истории таможенной службы» [2]. Її автор Л.М. Марков, окреслюючи загальні закономірності розвитку митної справи в Росії, в окремих розділах звертається і до питання ввезення товарів призначених для навчальних та наукових закладів. У 90-рр. XX ст. дослідження з розвитку системи митного оформлення товарів проводилися у Російській митній академії. У рамках цієї теми у роботах Ю.Г. Кисловського, С.Д. Калашникова, В.Н. Крихунова, Я.В. Бутова перш за все увага зосереджується на такій видатній постаті, як Д.І. Менделєєв, що був одним з авторів Митного тарифу 1891 р. Але аналіз митного оформлення товарів для навчальних та наукових закладів знайшов обмежене висвітлення і здійснювався в якості частини загальної митної політики Російської імперії, а тому ця тема ще чекає свого дослідника.

На початку XIX ст. у Російській імперії була створена мережа університетів, зокрема на території України – Харківський, Київський, Одеський, гімназій, професійних навчальних закладів. Проблему забезпечення навчального процесу царський уряд вирішував за рахунок іноземних джерел. До Росії запрошували іноземців для викладання, ввозили приладдя, навчальні посібники.

З 1819 р. на території Російської імперії почав діяти новий Митний статут [1, с.211], третій розділ якого називався «О вещах, привозимых для учебных заведений из других мест...» (*Тут і далі цитати наведені мовою першоджерела*) [4, с.204]. У цьому розділі налічувалося 24 статті, що були присвячені регулюванню переміщення товарів через митний кордон та проведенню митного контролю речей, які належали навчальним та науковим закладам. Перший Митний статут Російської імперії, що був прийнятий у 1755 році, питання митного оформлення згаданих товарів обходив увагою.

Відношення митниць до таких товарів було поважним. Так, книжки, які надходили для університетів, академій та педагогічних інститутів пропускалися митницями без перевірки цензорами, а також «беспрепятственно и беспошлино» [2, с.205]. У пункті 16 розділу 10 Митного статуту 1819 року зазначається, що деякі товари «по уважительным причинам, с разрешения министерства финансов, могут быть пропущены беспошлино. К предметам, по коим могут быть допущены облегчения сего рода, между прочим принадлежат книги, музыкальные предметы, картины...» [4, с.238].

Крім книжок, дозволялося провозити інструменти, машини, естампи, вироби з металу, каменю, деревини, гіпсу, прилади тощо. Крім того, «во избежание вреда или убытка, могущих произойти при освидетельствовании, таможи не вскрывают ящиков» (ст. 1032 Митного статуту) [4, с.206].

Можна порівняти законодавство України, що стосується згаданого питання, з законодавством царської Росії. Так, згідно з наказом Держмитслужби від 8 грудня 1998 р. № 771 «Положення про порядок здійснення контролю за доставкою вантажів у митниці призначення» [5, с.197] при переміщенні товарів через митний кордон при проведенні митного огляду немає пільг і необхідно, в додаток до декларації, надавати ще й «попереднє повідомлення».

У Російській імперії в XIX ст. вся відповідальність за товар, що переміщується, покладалася на навчальний заклад: «Университет должен иметь строжайше наблюдение, чтобы на имя его не были привозимо другия какие вещи» [4, с.210]. Працівники митниці тільки вимагали обов'язкового попередження про переміщення товарів, але це було необхідно для того, щоб прискорити процес митного оформлення [4, с.211].

Царський уряд піклувався не тільки про забезпечення навчальних закладів книжками, машинами, приладами тощо. Таке ж відношення було і до викладачів, яких запрошували до навчальних закладів Росії. Згідно зі ст. 1042, 1044, 1045 Митного Статуту 1819 року іноземним викладачам надавалося право ввозити на територію Росії безмитно речей на 2000 крб., крім того викладач міг «виписати» на таку ж саме суму товарів за кордоном [6, с.107].

Згаданий порядок у XIX ст. стосувався не тільки навчальних закладів, а взагалі усіх наукових закладів. Наприклад, Ботанічний Сад Санкт-Петербурга, співробітники якого займалися науковими дослідженнями,

мав право ввозити насіння, рослини, Імператорська публічна бібліотека (м. Санкт-Петербург) – книжки, Миколаївська обсерваторія (м. Миколаїв) – прилади та інструменти і т.д. [4, с.226]. Навіть Імператорський виховний дім (м. Санкт-Петербург), у якому навчалися сироти, мав такі самі права як академія. Товари на територію Російської імперії попадали або через портові митниці, або митниці розміщені на сухопутному кордоні. На сухопутному європейському кордоні Російської імперії діяло тільки 2 митних округа, один з них Радзивілівський, тому товари для навчальних закладів м. Санкт-Петербурга переміщувалися через згадані митниці.

У Митному статуті 1819 року безмитне оформлення поширюється не тільки предметів для навчальних закладів, але цей пункт стосується загалом всіх громадян, що ввозили згадані товари, тобто держава створила умови для пільгового ввезення товарів, що сприяли духовному розвитку людей. Визначений порядок діяв у Російській імперії до початку Першої світової війни, тобто до 1914 р.

Звертає увагу той факт, що у 1877 р. міністерство фінансів планувало ввести мито на книжки, географічні карти [7, с.95], проте Державна Рада винесла рішення за яким «книги, ноты, карты, чертежи и прочие служат к удовлетворению потребностей умственного и нравственного развития народа и по незначительности ожидаемого дохода (35000 рублей) пошлина на них не оправдывается и фискальной функцией» [7, с.107].

Митні статуту 1842, 1857, 1864, 1892 років повторювали положення Митного статуту 1819 року. Весь порядок митного оформлення регулювали чотири статті у Митному статуті 1892 р. [10, с.847]. У п. 80 ст. 753 Митного статуту Російської імперії 1904 р. визначалося, що навчальні заклади мають «право выписывать или привозить из-за границы различного рода предметов» [8, с.107]. Хоча порядок ввезення товарів змінився з прийняттям Митного статуту 1904 року, але це не відбилося на процесі митного контролю та митного оформлення. Вченим та навчальним закладам надавалося право ввозити книжки, періодичні видання «ученого содержания» без цензури [7, с.201]. Для митниці лише резервували право повідомляти Департамент митних зборів про свої «сомнения», якщо вони виникали, стосовно речей, що ввозилися для навчальних закладів [9, с.206].

У XIX ст. кожний навчальний заклад мав свій статут, що затверджувався у Міністерстві фінансів [10,562], якому підпорядковувався і Департамент митних зборів. У статуті підтверджувалося право закладу на безмитне отримання вантажів з-за кордону.

Згідно зі ст. 755 Митного статуту 1904 р. навчальний заклад повинен був спочатку «предварять о каждой предпринятой ими выписки из-за границы пособий, предметов» [8, с.852]. Навчальні заклади були зобов'язані завчасно повідомляти митниці про можливе надходження товарів. На митниці, згідно зі ст. 754 Митного статуту, ящики з речами, що адресовані навчальним закладам, на кордоні не відкривалися, а тільки пломбувалися [10, с.864].

Як діяли норми законодавства свідчить наступний приклад. 6 березня 1906 р. Волочиська митниця отримала вантаж з лабораторними приладами адресований Київському університету Святого Володимира. Того ж дня митниця повідомила Київський університет, що вона пропустила без митного огляду вантаж вагою 220 пудів під зобов'язання доставити такий вантаж за цілісністю митних пломб, а також звернулася з проханням: «При получении обозначенного груза просим прислать уведомление с приложением настоящего акта про вложения и с определением имеющегося веса товара» [12, с.54-56].

На цьому прикладі ми бачимо дію ст. 754 Митного статуту Російської імперії 1904 р. – вантаж не оглядають, навіть не можуть точно визначити вагу. На додаток, вантаж мав бути доставлений державним службовцем – агентом Південно-Західної державної залізниці до університету Святого Володимира. Агент давав митниці так зване «Показання» – зобов'язання доставити даний вантаж до Києва [12, с.58].

Матеріали фонду № 378 «Волочиська митниця» Кам'янець-Подільського державного архіву дають можливість визначити об'єми та адресатів, що отримували товари через цю митницю. За 10 місяців 1906 року, тільки на Волочиській митниці було зафіксовано 337 випадків надходження вантажів на адреси навчальних закладів [12, с.60]. Вантажі були адресовані не тільки університетам, а й іншим закладам освіти. Так, вантажі мали отримати Владикавказький кадетський корпус, Гайворонська жіноча гімназія, Казанський університет, Кам'янець-Подільська чоловіча гімназія та інші. Серед товарів, які вони отримували, були різноманітні прилади: трубка Ньютона для падіння в просторі. Київська чоловіча гімназія отримала географічних карт загальною вагою 3 пуди 5 фунтів [14, с.201]. А Уманське середнє училище садівництва та землеробства безмитно отримало в якості навчальних приладів банки для консервування. Пільги для навчальних закладів діяли і на оформлення вантажів, які отримували лікувальні заклади, при яких на той час готували медичних сестер. Так, Вінницька окружна лікарня отримала лабораторні прилади для своїх потреб з фірми П. Альтмана (м. Берлін) [12, с.75], а Миколаївський морський шпиталь виписав з Мюнхену прилади рентгенівського кабінету [13, с.205].

Кількість товарів, що переміщувалися через митний кордон зростала, їх асортимент розширювався, що було викликано розвитком мережі навчальних закладів так і чому сприяло відкриття залізниці.

Однак такий порядок оформлення імпорتنих вантажів з навчальними приладами змінився згідно з положеннями Митного статуту 1910 року. Навчальні заклади замість завчасного повідомлення митниці про надходження на їх адреси вантажів повинні були в момент їх отримання пред'явити «ходатайство» у відділ промисловості Міністерства промисловості та торгівлі [12, с.64]. Така зміна була введена з метою захисту вітчизняного товаровиробника – відділ промисловості Міністерства промисловості та торгівлі розглядав

можливість використання вітчизняних, а не іноземних товарів, тим самим створювалися умови для випуску товарів на вітчизняних підприємствах.

Таким чином, у XIX ст. в Російській імперії, по відношенню до товарів навчальних і наукових закладів, був створений преференційний режим митного оформлення. Відповідно до нього, поважне відношення державних органів, в особі митного інституту, створювало пільгові умови для ввезення згаданих товарів, цим сприяло розвитку освітянських та наукових закладів, збільшенню товаропотоку призначених для згаданих закладів, зростанню асортимент таких товарів. Саме безмитне оформлення вантажів призначених для навчальних та наукових закладів давало змогу формувати і розвивати систему освіти відповідно до тогочасного європейського рівня.

Аналіз сучасного українського законодавства свідчить про досить суперечливе ставлення митних правил до ввезення на територію України предметів призначених для освітніх та наукових закладів. Високі ставки ввізного мита (до 30%) на більшість товарів для потреб сучасних вишів веде до скорочення їх імпорту та не допомагає учбовим та науковим закладам в їхньому подальшому розвитку. Одночасно підкреслимо, що у 1992 році був прийнятий достатньо демократичний Закон України «Про Єдиний митний тариф» від 5 лютого 1992 року № 2097-XII, який дозволяв і дозволяє сьогодні отримувати «документи та видання, які надсилаються в рамках міжнародного обміну до освітніх, наукових або культурних закладів, у тому числі бібліотек» із звільненням від сплати мита. Однак перелік закладів, які можуть мати пільгові умови щодо обкладення митом визначається Кабінетом Міністрів України і включає їх дуже обмежене коло. Це також достатньо вузький асортимент товарів, тоді як сучасна практика учбових та наукових закладів для свого успішного розвитку в умовах конкуренції потребує великої кількості товарів. Як наслідок складаються несприятливі умови для розвитку більшості вишів України, вирішення ними питань якості освіти, поєднання освітніх задач з науковими дослідженнями, включення системи вищої освіти України до єдиної Європейської зони вищої освіти.

Джерела та література

1. Ладыженский К.Н. История русского таможенного тарифа. – Челябинск : Социум. 2005. – 430 с.
2. Марков Л.В. Очерки по истории таможенной службы. – Иркутск, 1987. – 160 с.
3. Кисловский Ю.Г. История таможи государства российского. – М.: Автор, 1995. – 230 с.
4. Полное собрание законов Российской Империи с 1649 года. – Спб., 1836 – Т.VI. – Сб.2. – Изд.1. – С.87-433.
5. Экспорт. Импорт. Транзит: митне оформлення товарів. – К.: Істина, 2000. – 352 с.
6. Таможенное дело России (сборник документов и материалов). – М.: Автор , ЮПАПС, 1998. – Т.2 (1722–1864). – 504 с.
7. Менделеев Д.И. Заветные мысли: Полное издание (впервые после 1905 г.). – М.: Мысль, 1995. – 413 с.
8. История таможенного дела и таможенной политики России (1811–1917 гг.): Хрестоматия. Часть 2. – М.: РИО РТА, 1998. – 276 с.
9. Сборник узаконений и циркуляров по таможенной части. – Спб., 1905.
10. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. Собрание Первое. – Спб.: Типография 2 Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1830. – Т. XXV. – Сб.3. – 952 с.
11. Митний кодекс України. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2002. – 224 с.
12. Кам'янець-Подільський міський державний архів. – Ф.378. – Оп.1. – Спр.5.
13. Кам'янець-Подільський міський державний архів. – Ф.378. – Оп.2. – Спр.15.
14. Кам'янець-Подільський міський державний архів. – Ф.378. – Оп.1. – Спр.27.

Полюляк Н.Н. Ввоз товаров для учебных и научных учреждений в Российской империи: особенности таможенной политики (на материалах Радзивиловского таможенного округа XIX – начала XX в.)

В статье исследуется механизм перемещения через таможенную границу товаров и предметов, предназначенных для научных и учебных заведений Российской империи. Анализ законодательной базы и практики таможенной деятельности в этом направлении охватывает столетие, начиная с 1819 года (принятие Таможенного устава) и заканчивая началом XX века. Представлена взаимосвязь таможенной политики и созданием со стороны государства условий для развития учреждений образования и науки.

Ключевые слова: таможенное оформление, таможенная политика, учебные заведения, товары, предназначенные для учебных заведений.

Polyulyak M.M. Entry of goods for education and research institutions of the Russian Empire: peculiarities of customs policy (basing on materials of Radzivilov customs district of the 19th– early 20th century)

The purpose of this work is a research of the mechanism of moving through customs border of the goods and the subjects intended for scientific and educational institutions of Russian empire. The analysis of legislative base and practice of customs activity covers century, since 1819 and finishing by the XX-th century beginning. The interrelation of customs policy and creation of conditions from the state for development of establishments of science and education is presented.

Key words: customs clearance, customs policy, educational establishments, goods intended for educational institutions.